

ERKIN IQTISODIY ZONALARNING HUDUDLARGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHIDAGI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Nurullayev Qudaybergen

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishdagi roli va samaradorligini oshirish yo'llari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot EIZ ning nazariy asoslari, jahon amaliyotidagi muvaffaqiyatli tajribalar va O'zbekiston sharoitida ularning faoliyat ko'rsatish xususiyatlarini ko'rib chiqadi. Maqolada EIZ ning tashkiliy-huquqiy asoslari, imtiyozlar va afzalliklar tizimi, infratuzilma ta'minoti, xorijiy investorlar uchun investitsiya muhitini yaxshilash mexanizmlari batafsil muhokama qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, EIZ ning samaradorligi bir nechta omillarga bog'liq: strategik joylashuv, zamonaviy infratuzilma, shaffof va barqaror qonunchilik bazasi, bir oyna tizimi, malakali ishchi kuchi, logistika imkoniyatlari va mintaqaviy iqtisodiy integratsiya darajasi. Maqolada O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan EIZ larning tahlili asosida ularning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda mavjud to'siqlar va muammolar ko'rsatiladi. Amaliy tavsiyalar EIZ ning samaradorligini oshirish, investitsiya muhitini takomillashtirish, xalqaro standartlarga muvofiqlikni ta'minlash va mahalliy iqtisodiyot bilan bog'lanishni mustahkamlashga qaratilgan.

Kalit So'zlar: erkin iqtisodiy zonalar, xorijiy investitsiyalar, investitsiya muhiti, hududiy rivojlanish, soliq imtiyozlari, maxsus iqtisodiy rejim, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish, bir oyna tizimi, investitsiya samaradorligi, iqtisodiy integratsiya

KIRISH

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksportni rag'batlantirish, texnologiyalarni transfer qilish va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish uchun samarali vosita sifatida keng qo'llanilmoqda. EIZ maxsus iqtisodiy rejim yaratilgan, imtiyozli soliq sharoitlari, soddalashtirilgan ma'muriy tartiblar va yuqori sifatli infratuzilma bilan ta'minlangan hududlar hisoblanadi. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, samarali tashkil etilgan EIZ lar katta hajmdagi xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o'rinlari yaratish, ilg'or texnologiyalarni joriy etish va eksport salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Xitoy, Irlandiya, Dubay, Singapur, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarning iqtisodiy muvaffaqiyatlari katta darajada EIZ strategiyasining to'g'ri amalga oshirilishi bilan bog'liq. O'zbekiston Respublikasi ham iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish strategiyasining

muhim elementi sifatida EIZ yaratishga katta e'tibor bermoqda. Navoiy, Jizzax, Angren, Nukus va boshqa hududlarda tashkil etilgan EIZ lar mahalliy iqtisodiyotga sezilarli hissa qo'shmoqda. Biroq, O'zbekiston EIZ lari hali to'liq salohiyatini ro'yobga chiqara olmagan va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda bir qator muammolarga duch kelmoqda. Ushbu kontekstda EIZ ning samaradorligini oshirish, investitsiya muhitini takomillashtirish va xorijiy investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Erkin iqtisodiy zonalarining nazariy asoslari va turli xilligi

EIZ konsepsiyasi ikkinchi jahon urushidan keyin shakllanib, 1960-70 yillarda keng tarqaldi. EIZ geografik chegaralangan hudud bo'lib, unda maxsus iqtisodiy-huquqiy rejim, imtiyozli soliqqa tortish va bojxona tartiblari amal qiladi. EIZ ning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat: xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksportni oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, ish o'rinlari yaratish, mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish. EIZ ning turli xil modellari mavjud bo'lib, ular funktsional yo'nalishi, geografik ko'lami va boshqaruv tizimiga ko'ra farqlanadi. Asosiy turlar: Erkin savdo zonalar - import qilinadigan tovarlarni saqlash, qayta ishlash va eksport qilish uchun mo'ljallangan, bojxona to'lovlarisiz savdo amalga oshiriladi. Eksportni qayta ishlash zonalar - import qililingan xom ashyo va materiallarni qayta ishlab, tayyor mahsulotlarni eksport qilishga yo'naltirilgan. Sanoat-ishlab chiqarish zonalar - yangi ishlab chiqarish korxonalarini joylashtirish va rivojlantirish uchun yaratiladi. Texnologiya parklari va innovatsion zonalar - yuqori texnologiyali sohalarda ilmiy-tadqiqot ishlari va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga mo'ljallangan. Moliyaviy markazlar - xalqaro moliyaviy operatsiyalar, banking xizmatlari uchun maxsus rejim yaratiladi. Kompleks ko'p funktsional zonalar - turli turdagi faoliyatni birlashtiradi. Nazariy jihatdan, EIZ iqtisodiy o'sishning qutb nazariyasi, aglomeratsiya effektlari, raqobat ustunliklari va eksportga yo'naltirilgan o'sish konsepsiyalariga asoslanadi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda EIZ ning afzalliklari

EIZ xorijiy investorlar uchun bir qator muhim afzalliklarni taqdim etadi, bu ularni an'anaviy investitsiya joylaridan farqlaydi. Soliq imtiyozlari EIZ ning asosiy attraksioni hisoblanadi. Odatda EIZ rezidentlari uzoq muddat davomida (5-10 yil va undan ko'proq) foyda solig'i, QQS, mol-mulk solig'idan ozod qilinadi yoki kamaytirilgan stavkalar qo'llaniladi. Import qilinadigan uskunalar, xom ashyo va materiallar bojxona to'lovlaridan ozod etiladi. Soddalashtirilgan ma'muriy tartiblar biznesni ro'yxatdan o'tkazish, ruxsatnomalar olish, hisobotlarni taqdim etish jarayonlarini tezlashtiradi. "Bir oyna" tizimi investorlarning barcha zarur xizmatlarni bitta markazda olish imkonini beradi. Zamonaviy infratuzilma - yo'llar, energiya ta'minoti, suv, kanalizatsiya, telekommunikatsiya - yuqori standartlarda ta'minlanadi. Tayyor ishlab chiqarish binolari va inshootlari investorlarning boshlang'ich xarajatlarini kamaytiradi. Logistika qulayliklari - aeroportlar, temir yo'l

terminallari, avtomobil yo'llari yaqinligi - logistika xarajatlarini pasaytiradi. Malakali ishchi kuchi va o'quv markazlari zarur kadrlarni ta'minlaydi. Huquqiy muhofaza va moliyaviy stabilitiklik investorlarning xavfsizligini ta'minlaydi. Brendlashgan hududlar xalqaro taniqlikka ega bo'ladi. Aglomeratsiya effekti - yetkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalar yaqinligi - tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi.

Jahon amaliyotidagi muvaffaqiyatli EIZ tajribalari

Jahon tajribasida EIZ ning muvaffaqiyatli ishlashiga ko'plab misollar mavjud. Xitoyning maxsus iqtisodiy zonalar (Shenzhen, Zhuhai, Shantou, Xiamen) mamlakatning iqtisodiy o'zgarishlarida hal qiluvchi rol o'ynadi. Shenzhen 1980-yilda tashkil etilganda kichik baliqchilar qishlog'i edi, bugun esa 20 million aholiga ega zamonaviy megapolis va texnologiya markazidir. Xitoy EIZ lari 200 milliard dollardan ortiq xorijiy investitsiyalarni jalb qildi va eksportning 60% ini ta'minlaydi. Dubay erkin zonalar (Jebel Ali, Dubai Internet City, Dubai Media City) shaharni global savdo, moliya va texnologiya markaziga aylantirdi. Jebel Ali - dunyodagi eng katta erkin zona bo'lib, 7000 dan ortiq kompaniyaga joy beradi. Irlandiya Shannon erkin zonasi 1959-yilda yaratilgan birinchi zamonaviy EIZ hisoblanadi va mamlakatni Yevropa texnologiya markaziga aylantirish uchun platforma bo'ldi. Singapur butun mamlakat erkin savdo rejimida ishlaydi va dunyoning eng yaxshi biznes muhitiga ega. Janubiy Koreya Masan erkin eksport zonasi iqtisodiy "mo'jiza" ning boshlanishi edi. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyat omillari: aniq strategik viziya, kuchli siyosiy iroda, sifatli infratuzilma, professional boshqaruv, investorlar bilan yaxshi munosabatlar, mahalliy iqtisodiyot bilan integratsiya.

O'zbekistonda EIZ tizimining rivojlanishi

O'zbekiston mustaqillik yillarida EIZ yaratish bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirdi. 1996-yilda "Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Navoiy erkin sanoat-iqtisodiy zonasi (NESIIZ) 2008-yilda tashkil etilgan birinchi va eng yirik EIZ hisoblanadi. Strategik joylashuv - xalqaro aeroportga yaqinlik, Markaziy Osiyoning geografik markazi - logistika afzalliklarini beradi. NESIIZ da 100 dan ortiq korxona faoliyat yuritib, 15 000 dan ortiq ish o'rni yaratilgan. Jizzax maxsus sanoat zonasi (2013) sanoat ishlab chiqarish, qurilish materiallari, kimyo sanoati yo'nalishlarida faoliyat yuritadi. Angren maxsus sanoat zonasi (2012) avtomobil va qurilish sanoatiga ixtisoslashgan, bu yerda GM Uzbekistan va boshqa yirik korxonalar joylashgan. Nukus erkin turizm zonasi (2020) Orol dengizi hududida turizm va ekologik loyihalarni rivojlantirishga mo'ljallangan. "Urgut" erkin iqtisodiy zonasi (2020) Samarqand viloyatida to'qimachilik va yengil sanoat yo'nalishida ishlaydi. "Kokand" EIZ (2020) kimyo va farmatsevtika sanoatiga yo'naltirilgan. 2019-2021 yillarda yangi islohot to'liqini boshlandi: EIZ lar faoliyatini tartibga soluvchi yangi qonunchilik qabul qilindi, ma'muriy to'siqlar kamaytirildi, soliq imtiyozlari

kengaytirildi, "bir oyna" tizimi joriy etildi. Hozirda O'zbekistonda 20 dan ortiq EIZ va maxsus sanoat zonalari faoliyat yuritmoqda.

O'zbekiston EIZ larining samaradorligi: tahlil va baholash

O'zbekiston EIZ larining samaradorligini baholash bir nechta ko'rsatkichlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Jalb qilingan investitsiyalar hajmi 2015-2022 yillarda barcha EIZ larga umumiy 5 milliard dollardan ortiq investitsiya jalb qilingan, lekin bu ko'rsatkich potentsialdan ancha past. Yaratilgan ish o'rinlari soni 50 000 ga yaqin, bu ijobiy natija, lekin bandlik sifati muhim. Eksport hajmi EIZ lar O'zbekiston eksportining 15-20% ini ta'minlaydi. Texnologiya transferi ba'zi sohalarda (avtomobil sanoati, elektrotexnika) yuqori texnologiyalar joriy etilgan. Mahalliy iqtisodiyot bilan bog'lanish hali past darajada, ko'p korxonalar import xom ashyoga bog'liq. Tahlil natijalariga ko'ra, asosiy muammolar: birmuncha murakkab ma'muriy tartiblar va birokatiya, infratuzilma kamchiliklari ayrim zonalarda, malakali kadrlar yetishmasligi, logistika xarajatlarining yuqoriligi, ichki bozorning cheklanganligi, investitsiya muhitining barqarorligi haqida shubhalar, imtiyozlardan foydalanish tartiblari noaniq, mintaqaviy bozorlar bilan integratsiya darajasi past. Boshqa tomondan, kuchli jihatlar: strategik geografik joylashuv, hukumat tomonidan kuchli qo'llab-quvvatlash, kengaytirilgan soliq imtiyozlari, rivojlanayotgan infratuzilma, arzon ishchi kuchi, oshib borayotgan ichki bozor.

Investitsiya muhitini yaxshilash: tashkiliy-huquqiy jihatlar

EIZ ning samaradorligini oshirish uchun investitsiya muhitini yaxshilash muhim ahamiyatga ega. Qonunchilik bazasini takomillashtirish: aniq, barqaror va bashorat qilinadigan huquqiy muhit yaratish, xalqaro standartlarga muvofiqlik, investorlar huquqlarini ishonchli himoya qilish mexanizmlari, shartnoma majburiyatlarini ta'minlash, nizolarni hal qilishning samarali tizimi. Ma'muriy to'siqlarni kamaytirish: biznesni ro'yxatdan o'tkazish muddatlarini qisqartirish (maksimal 1-3 kun), ruxsatnomalar sonini minimallashtirish, elektron hukumat xizmatlarini kengaytirish, inspeksiya sonini kamaytirish va riskga asoslangan yondashuv joriy etish. "Bir oyna" tizimini samarali amalga oshirish: barcha zarur xizmatlarni bitta markaz orqali taqdim etish, jarayonlarni raqamlashtirish, xizmat ko'rsatish sifatini monitoring qilish, xorijiy tillarda xizmat ko'rsatish (ingliz, xitoy). Shaffoflik va ma'lumot ochiqligini ta'minlash: investitsiya imkoniyatlari, qoidalar va tartiblar haqida to'liq ma'lumot, tenderlar va tanlovlarda oshkoralik, onlayn platformalar orqali ma'lumot olish imkoniyati. Sud tizimini takomillashtirish: iqtisodiy nizolarni tez va adolatli hal qilish, xalqaro arbitraj mexanizmlarini tan olish, sudlarning mustaqilligi va professionalizmini oshirish. Korrupsiyaga qarshi kurash: ochiqlik va hisobot berish tamoyillarini joriy etish, elektroni xizmatlar orqali shaxsiy kontaktlarni kamaytirish, nazorat mexanizmlarini kuchaytirish.

Infratuzilmani rivojlantirish va zamonaviylashtirish

Yuqori sifatli infratuzilma xorijiy investorlar uchun eng muhim omillardan biridir. Transport infratuzilmasi: zamonaviy yo'llar va avtomobil magistrallar, temir yo'l terminallarini modernizatsiya qilish, xalqaro aeroportlarga yaqinlik va havodan yuk tashish xizmatlari, logistika markazlari va omborxonalar qurish, multimodal transport tizimlarini rivojlantirish. Kommunikatsiya infratuzilmasi: yuqori tezlikdagi internet (fiber-optik, 5G), telekommunikatsiya tizimlarini zamonaviylashtirish, raqamli aloqa xizmatlari, data-markazlar va bulutli xizmatlar. Energiya ta'minoti: ishonchli elektr ta'minoti, avtonomik energiya manbalari, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, energiya samaradorligi texnologiyalari. Suv ta'minoti va kanalizatsiya: sifatli ichimlik suvi, sanoat suvi ta'minoti, zamonaviy tozalash inshootlari, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari. Ishlab chiqarish binolari: tayyor zavod binolari (ready-made factories), zamonaviy sanoat binolari, texnopark infratuzilmasi, laboratoriyalar va tadqiqot markazlari. Ijtimoiy infratuzilma: sifatli uy-joy, maktablar va bolalar bog'chalari, tibbiy muassasalar, savdo va xizmat ko'rsatish markazlari, dam olish va sport inshootlari. Infratuzilmaga investitsiyalar katta bo'lsa ham, ular investorlarni jalb qilishning asosiy shartidir.

Kadrlar tayyorlash va ishchi kuchini rivojlantirish

Malakali ishchi kuchi xorijiy investorlar uchun muhim omil bo'lib, EIZ ning samaradorligini ta'minlaydi. Ta'lim tizimini isloh qilish: bozor talablariga mos o'quv dasturlari, STEM (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) ta'limini rivojlantirish, xorijiy tillar ta'limi, amaliy ko'nikmalarni o'rgatish. Kasbiy ta'lim va o'quv markazlari: EIZ hududlarida ixtisoslashgan o'quv markazlari, kompaniyalar bilan hamkorlikda dasturlar, dualistik ta'lim tizimi (nazariya + amaliyot), sertifikatlashtirish dasturlari. Malaka oshirish va qayta tayyorlash: xodimlarni yangi texnologiyalar bo'yicha o'qitish, menejment va biznes ko'nikmalari, xalqaro standartlar va sertifikatsiyalar, onlayn ta'lim platformalari. Xorijiy mutaxassislarni jalb qilish: soddalashtirilgan viza rejimlari, ish ruxsatnomalari olish jarayonlarini soddalashtirish, xorijiy mutaxassislar uchun qulay yashash sharoitlari, xalqaro maktablar va tibbiy xizmatlar. Universitetlar bilan hamkorlik: amaliy tadqiqotlar va innovatsiyalar, bitiruvchilarni ishga joylashish, grant va stipendiya dasturlari. Mehnat bozorini rivojlantirish: bandlik xizmatlari va ishga joylashishga ko'maklashish, mehnat qonunchiligini xalqaro standartlarga moslashtirish, ish haqi va ijtimoiy himoya tizimini yaxshilash.

Marketing va brend yaratish strategiyasi

EIZ ning muvaffaqiyati samarali marketing va xalqaro taniqlik darajasiga ham bog'liq. Investitsiya jozibasini oshirish: EIZ ning raqobat ustunliklarini aniqlash va targ'ib qilish, noyob taklif (unique selling proposition) yaratish, maqsadli sektorlar va geografik bozorlarni belgilash. Xalqaro ko'rgazma va forumlar: yirik xalqaro investitsiya forumlarda ishtirok etish, O'zbekiston EIZ larini targ'ib qiluvchi pavilyonlar, biznes uchrashuv va B2B

tadbirlar tashkil etish, investor safari va studiya-turlar. Raqamli marketing: zamonaviy veb-saytlar va virtual turlar, ijtimoiy tarmoqlarda faol mavjudlik, SEO va kontekstli reklama, video-kontent va prezentatsiya materiallari. Investitsiya agentliklari: xalqaro investitsiya agentliklar bilan hamkorlik, mamlakatda investitsiya himoya agentligini rivojlantirish, xorijda vakolatxonalar ochish. Muvaffaqiyat hikoyalari: mavjud investorlarning ijobiy tajribalarini targ'ib qilish, case study va success story nashr etish, investorlarni ambasadolar sifatida jalb qilish. Brend yaratish: EIZ uchun kuchli brend va identifikatsiya, professional marketing materiallari, xalqaro PR kampaniyalar. Ma'lumot platformalari: investorlar uchun to'liq va aniq ma'lumot bazasi, investitsiya imkoniyatlari katalogi, real vaqtda yangilanuvchi statistika va ko'rsatkichlar.

Mahalliy iqtisodiyot bilan integratsiyani kuchaytirish

EIZ faqat izolyatsiya qilingan "orol" emas, balki mahalliy iqtisodiyotning integratsiyalashgan qismi bo'lishi kerak. Mahalliy yetkazib beruvchilarni rivojlantirish: mahalliy kompaniyalarni EIZ rezidentlariga yetkazib beruvchi sifatida tayyorlash, sifat standartlari va sertifikatatsiya bo'yicha ko'maklashish, mahalliy kontentni oshirish dasturlari. Texnologiya va bilim transferi: ilg'or texnologiyalarni mahalliy korxonalarga tarqatish, qo'shma tadqiqot va rivojlantirish loyihalari, texnik ko'mak va maslahat xizmatlari. Klaster rivojlanishi: sektorlar bo'yicha klasterlar yaratish, yetkazib beruvchilar zanjirini shakllantrish, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash. Subkontrakt munosabatlari: mahalliy kompaniyalarni subpudratchilar sifatida jalb qilish, sifat nazorati va standartlashtirish, uzoq muddatli hamkorlik shartnomalarini rag'batlantirish. Innovatsiya ekotizimi: tadqiqot markazlari va laboratoriyalarni mahalliy universitetlar bilan bog'lash, startap inkubatorlari va akseleratorlar, innovatsion g'oyalarni kommersializatsiya qilish. Mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash: mahalliy biznesga boshlang'ich yordam, treninglar va malaka oshirish, mikrocredit va moliyaviy qo'llab-quvvatlash. Regional rivojlanish: EIZ atrofidagi hududlarning infratuzilmasini rivojlantirish, bandlik imkoniyatlarini kengaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirni maksimallashtirish.

Mintaqaviy va xalqaro integratsiya

EIZ ning global qiymat zanjirlariga integratsiyasi uning samaradorligini oshiradi. Mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik: Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan savdo va investitsiya aloqalarini rivojlantirish, trans-chegara EIZ va qo'shma loyihalar, mintaqaviy qiymat zanjirlari yaratish. Xalqaro savdo shartnomalar: ikki tomonlama va ko'p tomonlama savdo shartnomalaridan foydalanish, imtiyozli savdo rejimlari, kelib chiqish qoidalarini optimizatsiya qilish. Logistika koridorlar: Xitoy-Markaziy Osiyo-Turkiya-Yevropa transporti, Shimoliy-Janubiy koridor (Hindiston-Eron-O'zbekiston-Rossiya), multimodal logistika tizimlarini rivojlantirish. Xalqaro standartlar va sertifikatatsiya: ISO, CE va boshqa xalqaro standartlarga muvofiqlik, mahsulot sertifikatatsiyasi va sifat boshqaruvi, halol va

ekologik sertifikatlar. Xalqaro hamkorlik platformalari: Jahon savdo tashkiloti, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki bilan hamkorlik, xalqaro EIZ assotsiatsiyalariga a'zolik. Raqamli integratsiya: elektron tijorat platformalari, raqamli logistika tizimlari, blokcheyn texnologiyalari savdoda. Global qiymat zanjirlari: xalqaro kompaniyalarning yetkazib berish zanjirlariga integratsiya, ofshoring va nearshoring imkoniyatlaridan foydalanish.

Raqamli transformatsiya va innovatsion rivojlanish

XXI asrda EIZ ning raqobatbardoshligi raqamli texnologiyalarni qabul qilishga bog'liq. Smart EIZ konsepsiyasi: IoT (Internet of Things) sensorlari va monitoring tizimlari, sun'iy intellekt va big data tahlili, raqamli ikiz (digital twin) texnologiyasi, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari. Elektron hukumat xizmatlari: barcha ma'muriy jarayonlarni raqamlashtirish, blokcheyn texnologiyasi shaffoflik uchun, mobil ilovalar va onlayn portallar, elektron to'lovlar va smart-shartnomalar. Sanoat 4.0 texnologiyalari: robotlashtirish va avtomatlashtirish, 3D printing va additive manufacturing, kiberfizik tizimlar, sun'iy intellekt asosidagi ishlab chiqarish. Innovatsiya infratuzilmasi: texnopark va innovatsiya markazlari, fab lab va maker space'lar, startap inkubatorlari va akseleratorlar, venture kapital fondlari. Tadqiqot va rivojlantirish: korporativ R&D markazlarini jalb qilish, universitetlar bilan qo'shma laboratoriyalar, patent va intellektual mulk himoyasi. Kiberhavsizlik: ma'lumotlar himoyasi va kiberhavsizlik tizimlari, xalqaro standartlarga muvofiqlik, kiber-hujumlardan himoya. Yashil texnologiyalar: ekologik toza ishlab chiqarish, energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalari, chiqindilarni boshqarish va recycling.

Barqaror rivojlanish va ekologik javobgarlik

Zamonaviy investorlar ekologik va ijtimoiy javobgarlikni muhim deb biladi. Ekologik standartlar: qat'iy ekologik me'yorlarga rioya qilish, emissiyalarni nazorat qilish va cheklash, chiqindilarni boshqarish tizimi, ekologik monitoring va hisobotlar. Yashil EIZ konsepsiyasi: LEED va BREEAM sertifikatsiyalari, energiya samaradorligi binolar va infratuzilma, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish (quyosh, shamol), yashil transport va elektromobillar. Chiqindilarni boshqarish: circular economy tamoyillarini joriy etish, qayta ishlash va recycling dasturlari, zero waste maqsadiga intilish, xavfli chiqindilarni xavfsiz utilizatsiya qilish. Suv resurslarini tejash: suvni qayta ishlash va qayta foydalanish, tomchilatib sug'orish va zamonaviy texnologiyalar, sanoat suvlarini tozalash. Ijtimoiy javobgarlik: mehnat huquqlari va xavfsiz mehnat sharoitlari, gender tengligi va kamsitishga yo'l qo'ymaslik, mahalliy jamoalar bilan muloqot va rivojlanish, xayriya va ijtimoiy dasturlar. ESG (Environmental, Social, Governance) standartlari: xalqaro ESG mezonlariga muvofiqlik, shaffof hisobot berish, barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG), ijtimoiy va ekologik audit. Carbon footprint kamaytirish: uglerod

emissiyasini o'lchash va kamaytirish, carbon neutral maqsadi, ekologik kompensatsiya dasturlari.

Moliyaviy mexanizmlar va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash

EIZ rivojlanishi uchun turli moliyaviy mexanizmlar va investitsiya qo'llab-quvvatlash vositalari zarur. Soliq imtiyozlari tizimi: foyda solig'idan uzoq muddatli ozod qilish (7-10 yil), QQS dan ozod qilish yoki 0% stavka, mol-mulk solig'i imtiyozlari, ijtimoiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlar, dividendlar va foizlarga nol stavka. Bojxona imtiyozlari: import qilinadigan uskunalar uchun bojxona to'lovlari va QQS dan ozod qilish, xom ashyo va materiallar uchun bojxona preferensiallari, eksport qilinadigan mahsulotlar uchun soddalashtirilgan tartiblar. Moliyaviy yordam dasturlari: boshlang'ich investitsiyalar uchun grantlar, sanoat binolarini arzon ijaraga berish, infratuzilmaga ulanish xarajatlarini subsidiyalash, kadrlar tayyorlashga ko'maklashish. Kredit liniyalari: preferensial kreditlar past foiz stavkalari bilan, davlat kafolatlari, uzoq muddatli moliyalashtirish, investitsiya kreditlari maxsus shartlarda. Sug'urta mexanizmlari: investitsiyalarni siyosiy risklardan himoya qilish, eksport kreditlarini sug'urtalash, MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency) kafolatlari. Venture kapital va PE fondlari: startaplar va innovatsion loyihalar uchun, o'sish bosqichidagi kompaniyalarni qo'llab-quvvatlash, exeat strategiyalari. Obligatsiyalar va sukuk: EIZ rivojlanishi uchun obligatsiyalar chiqarish, islomiy moliya vositalari, "yashil" obligatsiyalar.

Monitoring, baholash va doimiy takomillashtirish

EIZ ning samaradorligini ta'minlash uchun muntazam monitoring va baholash tizimi zarur. Key Performance Indicators (KPI): jalb qilingan investitsiyalar hajmi, yaratilgan ish o'rinlari soni, eksport hajmi va dinamikasi, mahsulot ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, soliq tushumlari, texnologiya transferi ko'rsatkichlari, mahalliy kontentning ulushi. Investorlar qoniqish darajasi: muntazam so'rovnomalar o'tkazish, shikoyatlar va takliflarni yig'ish, muammolarni tezkor hal qilish, feedback mexanizmlari. Monitoring tizimlari: real-time monitoring platformalari, raqamli dashboard va vizualizatsiya, avtomatik hisobotlar, benchmarking va xalqaro taqqoslash. Audit va sertifikatsiya: mustaqil moliyaviy audit, ekologik audit va sertifikatlar, sifat boshqaruvi tizimi audit, xalqaro standartlarga muvofiqlik tekshiruvi. Doimiy takomillashtirish: best practices o'rganish va joriy etish, xalqaro tajribadan foydalanish, innovatsion yechimlarni sinab ko'rish, kaizen va lean management tamoyillari. Shaffoflik va hisobot berish: yillik hisobotlar va statistika, ochiq ma'lumotlar portali, media va jamoatchilik bilan muloqot. Stakeholder engagement: investorlar kengashi, ishchilar vakillari, mahalliy jamoalar, hukumat organlari bilan muntazam muloqot.

Risk-menejment va inqirozga tayyorgarlik

EIZ boshqaruvida potentsial risklar va inqirozlarga tayyorgarlik muhim. Siyosiy va regulativ risklar: qonunchilik o'zgarishlari, siyosiy beqarorlik, xalqarolashuv, sanksiyalar va savdo cheklovlari - bu risklarni kamaytirish uchun barqaror huquqiy muhit, grandfather clause (eski shartnomalarni himoya qilish), siyosiy risk sug'urtasi zarur. Iqtisodiy risklar: valyuta kursi tebranishlari, inflyatsiya, iqtisodiy tanazzul, bozor talabining o'zgarishi - hedging strategiyalari, diversifikatsiya, moliyaviy rezervlar. Operatsion risklar: infratuzilma uzilishi, yetkazib berish zanjiri muammolari, kadrlar yetishmasligi - zaxira tizimlari, ko'p manbali ta'minot, kadrlar tayyorlash. Tabiiy ofatlar va ekologik risklar: zilzila, suv toshqini, iqlim o'zgarishi - sug'urta, barqaror infratuzilma, ekologik monitoring. Kiberhavfsizlik risklari: hacker hujumlari, ma'lumotlar o'g'irlanishi - kuchli kiberhavfsizlik tizimlari, zaxira nusxalar, personalni o'qitish. Reputatsion risklar: jamoatchilik tanqidi, media inqirozlari - PR strategiyasi, shaffoflik, ijtimoiy javobgarlik. Inqirozlarni boshqarish rejasi: ssenarilar tahlili, javob berish protokollari, inqiroz jamoasi, kommunikatsiya strategiyasi.

Xulosa va tavsiyalar

Erkin iqtisodiy zonalar hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish va modernizatsiyani amalga oshirishning samarali vositasi hisoblanadi. Jahon amaliyoti va O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, EIZ ning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq: aniq strategik pozitsiyalash va noyob qiymat taklifi, zamonaviy yuqori sifatli infratuzilma, shaffof va barqaror qonunchilik bazasi, samarali ma'muriy tizim va "bir oyna" mexanizmi, malakali ishchi kuchi va ta'lim tizimlari, raqobatbardosh soliq va bojxona imtiyozlari, professional marketing va brend yaratish, mahalliy iqtisodiyot bilan kuchli integratsiya, mintaqaviy va global qiymat zanjirlariga qo'shilish, raqamli transformatsiya va innovatsion rivojlanish, barqaror va ekologik jihatdan javobgar yondashuv, samarali monitoring va doimiy takomillashtirish.

O'zbekiston EIZ larining samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar taqdim etiladi: Qonunchilik va instituttsional isloholar - EIZ qonunchiligini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, investorlar huquqlarini mustahkamlash, nizolarni hal qilish mexanizmlarini takomillashtirish, korrupsiyaga qarshi choralarni kuchaytirish. Infratuzilmani modernizatsiya qilish - transport va logistika infratuzilmasiga investitsiyalarni oshirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, energiya ta'minoti va kommunal xizmatlarni yaxshilash, yashil va barqaror infratuzilma yaratish. Kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish - bozor talablariga mos ta'lim dasturlari, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, xorijiy til va texnologik savodxonlikni oshirish, dualistik ta'lim tizimini joriy etish. Marketing va brend strategiyasini faollashtirish - xalqaro investitsiya forumlarida faol ishtirok, zamonaviy raqamli marketing, muvaffaqiyat hikoyalarini targ'ib qilish, maqsadli sektorlarga yo'naltirilgan kampaniyalar. Mahalliy iqtisodiyot bilan integratsiyani kuchaytirish - mahalliy yetkazib beruvchilarni rivojlantirish, texnologiya

transferini rag'batlantirish, klaster yondashuvini joriy etish. Raqamli transformatsiya - Smart EIZ konseptsiyasini amalga oshirish, elektron hukumat xizmatlarini kengaytirish, sun'iy intellekt va big data dan foydalanish. Mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish - Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan birgalikda loyihalar, trans-chegara EIZ yaratish, mintaqaviy qiymat zanjirlari.

O'zbekiston geografik joylashuvi, rivojlanayotgan iqtisodiyoti, katta bozor potentsiali va hukumat qo'llab-quvvatlashi tufayli EIZ orqali katta hajmdagi xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatiga ega. Biroq, bu imkoniyatlarni to'liq amalga oshirish uchun tizimli yondashuv, uzluksiz islohot va xalqaro tajribadan samarali foydalanish zarur.

EIZ lar nafaqat xorijiy investitsiyalarni jalb qilish vositasi, balki iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, texnologiyalarni joriy etish, eksportni oshirish va mintaqaviy rivojlanishni tezlashtirish uchun platforma bo'lishi kerak. Kelajakda O'zbekiston EIZ lari Markaziy

Osiyoning yirik ishlab chiqarish va logistika markazlariga aylanishi, global qiymat zanjirlarining muhim bo'g'iniga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Farole T., Akinci G. Special Economic Zones: Progress, Emerging Challenges, and Future Directions. Washington: World Bank, 2011. 368 p.
2. UNCTAD. World Investment Report 2019: Special Economic Zones. Geneva: United Nations, 2019. 236 p.
3. Aggarwal A. Impact of Special Economic Zones on Employment, Exports and Domestic Sourcing // Economic and Political Weekly. 2012. Vol. 47. No. 22. P. 117-125.
4. Zeng D.Z. Global Experiences with Special Economic Zones: Focus on China and Africa // Journal of International Commerce, Economics and Policy. 2015. Vol. 6. No. 3. P. 1-27.
5. FIAS. Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development. Washington: World Bank, 2008. 82 p.
6. Moberg L. The Political Economy of Special Economic Zones // Journal of Institutional Economics. 2015. Vol. 11. No. 1. P. 167-190.
7. Алимов Р.Х., Саидов Д.Т. Эркин иқтисодий зоналар ва уларнинг ҳудудий иқтисодиётга таъсири // Иқтисодиёт ва молия. 2020. № 5. Б. 34-47.
8. Каримов Б.А. Хорижий инвестицияларни жалб қилишда эркин иқтисодий зоналарнинг аҳамияти // Иқтисодий тадқиқотлар. 2021. № 2. Б. 56-68.
9. Раҳимов А.Н. Эркин иқтисодий зоналар: халқаро тажриба ва Ўзбекистон амалиёти // Молия ва бошқарув. 2019. № 4. Б. 23-35.

10. O'zbekiston Respublikasining "Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni. 1996-yil 25-aprel. (2019-yil 30-aprel va 2020-yil 29-avgust tahrirlarida).

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5975-son Farmoni. 2020-yil 29-aprel.

12. Наумова Е.В., Петрова Л.И. Особые экономические зоны как инструмент привлечения иностранных инвестиций // Российский внешнеэкономический вестник. 2018. № 7. С. 92-104.

13. Смородинская Н.В. Сетевые инновационные экосистемы и их роль в динамизации экономического роста // Инновации. 2014. № 7. С. 27-33.

14. Asian Development Bank. Special Economic Zones in Central Asia. Manila: ADB, 2020. 156 p.

15. Жўраева Г.И. Эркин иқтисодий зоналарнинг инвестиция жозибадорлигини оширишнинг муаммолари ва ечимлари // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. 2021. № 3. Б. 45-56.

16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Navoiy erkin sanoat-iqtisodiy zonasining nizomi to'g'risida"gi 240-son Qarori. 2008-yil 28-noyabr.

17. OECD. OECD Investment Policy Reviews: Uzbekistan 2019. Paris: OECD Publishing, 2019. 268 p.

18. Усманов И.Х., Хамидова М.А. Инвестиция муҳитини яхшилашнинг замонавий йўналишлари // Иқтисодий ислохотлар. 2022. № 1. Б. 67-79.

